

سیر تحول ادب عربی دز کردستان

پژوهشگر: دکتر شعله ظهیری

تهران

ظهیری، شعله، ۱۳۵۲ -

تحلیل سیر تحول ادب عربی در کردستان

پرسشگر دکتر شعله ظهیری.

تهران: نشر احسان، ۱۳۹۵.

عصابت ظاهری: ۳۶۷ ص.

شابک: 978-600-49-700-2

یادداشت کتابت: ص ۳۵۱.

موضوع: ادبیات عربی - ایران -- تاریخ و نقد

موضوع: نویسندگان ایرانی -- کردستان -- سرگذشتنامه

موضوع: ادبیات کردی -- تاثیر عربی

موضوع: کردستان

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۳ت۹ظ/۲۲۸۰۲۱

رده بندی دیویی: ۸۹۲/۷۰۹

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۴۷۹۹۷

سیر تحول ادب عربی در کردستان

هژود شتر: دکتر شعله ظهیری

ناشر: نشر انسان

چاپخانه: چاپ مهارس

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول-۱۳۹۵

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۲۲۰-۲

فهرست

۱۵	 مقدمه
۱۹	 فصل ۱: پیشینه‌ی جغرافیایی، تاریخی و ادبی کردستان
۱۹	 فصل ۲: مرزهای کردستان
۲۰	 مرعیت جغرافیایی و اقلیمی کردستان
۲۰	 حدود جغرافیایی
۲۴	 جغرافیای سیاه‌رودان کردستان
۲۷	 جغرافیای طبیعی کردستان
۲۹	 پیشینه‌ی تاریخی و سیاسی کردستان
۲۹	 نام کردستان و سیر تطور آن
۲۹	 منشأ و نژاد کرد
۳۱	 کرد و کردستان در گذر تاریخ
۳۱	 پیش از اسلام
۳۵	 پس از اسلام
۳۶	 دوره‌های اسلامی تا زمان صفویه
۳۹	 از صفویه تا پهلوی (۱۱۷۴-۱۲۸۰ ه.ق)
۴۲	 اوضاع علمی و فرهنگی کردستان
۴۲	 زبان کردی و الفبای آن
۴۳	 تاریخ ادبیات در کردستان
۴۶	 دین و مذهب کردها

آموزش و علوم، رسوم و فنون.....	۴۸
نتیجه‌گیری فصل ۱.....	۴۹
فصل ۲: بررسی گسترش و نفوذ ادب عربی در کردستان (عصر اسلامی و اموی)	
.....	۵۱
درآمد.....	۵۱
دلایل گرایش کردها به آیین اسلام.....	۵۱
دلایل رویه کردها به زبان و ادب عربی.....	۵۴
سیر ارتقاء تابعین کردها با زبان و ادب عربی.....	۵۵
قبل از اسلام.....	۵۵
عصر صدر اسلام.....	۵۷
صحابه.....	۵۸
هیأت‌های اعزامی.....	۶۰
عصر خلفای راشدین.....	۶۱
فتوحات اسلامی.....	۶۲
فاتحان عرب در کردستان.....	۶۹
تابعین و محدثین.....	۸۱
موالی کردتبار.....	۸۴
مهاجرت طوایف عربی به کردستان و اختلاط با کردها.....	۸۶
تعامل کرد و اسلام.....	۸۸
خدمات متقابل کرد و اسلام.....	۹۱
حکومت و امارت‌های کردی در تاریخ اسلامی.....	۹۲
نتیجه‌گیری فصل ۲.....	۹۵
فصل ۳: بررسی تحولات ادبیات عرب در کردستان (عصر عباسیان).....	۹۷
درآمد.....	۹۷

- ۱- بررسی نقش کردها در تحولات ادبی و علمی زبان عربی..... ۹۸
- اوضاع سیاسی و اجتماعی..... ۹۸
- اوضاع فرهنگی و ادبی..... ۹۹
- کردستان و تحولات ادبیات عرب..... ۱۰۱
- عوامل شکوفایی علوم و ادب عربی در کردستان..... ۱۰۲
- علوم عربی و فنون ادبی در کردستان..... ۱۰۴
- شعر و شاعران کرد..... ۱۰۴
- دوره رقی (؟-۱۹۸ ه.ق)..... ۱۰۵
- سده رفا و سده (؟-۳۶۲ ه.ق)..... ۱۰۶
- نثر و نویسندگان کرد..... ۱۰۷
- نثر فنی و ادبی..... ۱۰۷
- صابیء حرانی (۳۱۱-۳۸۰ ه.ق)..... ۱۰۸
- نثر علمی..... ۱۰۹
- علوم عربی و تاریخی..... ۱۰۹
- ابن قتیبه دینوری (۲۱۳-۲۷۶ ه.ق)..... ۱۱۰
- ابوحنیفه دینوری (؟-۲۸۲ ه.ق)..... ۱۱۵
- ابوعلی قالی ملازگردی (۲۲۸-۳۵۶ ه.ق)..... ۱۱۷
- ابن جنی نحوی موصلی (قبل ۳۳۰-۳۹۲ ه.ق)..... ۱۲۰
- حسن بن بشر آمدی (۳۷۱-۴۹۸ ه.ق)..... ۱۲۲
- ابن اثیر عزالدین مؤرخ جزری (۵۵۵-۶۳۰ ه.ق)..... ۱۲۳
- ضیاءالدین ابن اثیر جزری (۵۵۸-۶۳۷ ه.ق)..... ۱۲۵
- ابن حاجب نحوی (۵۷۰-۶۴۶ ه.ق)..... ۱۲۸
- علوم خطابی..... ۱۲۹
- ابن نباته فارقی (۳۳۵-۳۷۴ ه.ق)..... ۱۲۹

۱۳۰	نقل و ترجمه.....
۱۳۰	ثابت بن قُرّه (۲۲۱-۲۸۸ه.ق).....
۱۳۱	سنان بن ثابت (۲۶۸-۳۳۱ه.ق).....
۱۳۱	محمد بن سنان حرّانی (۲۴۴-۳۱۷ه.ق).....
۱۳۲	مراکز و کانون های علوم عربی و ادبی کردستان.....
۱۳۲	دین.....
۱۴۰	قرمیس.....
۱۴۳	شهرزو.....
۱۵۷	حُلوان.....
۱۵۹	ارمیه.....
۱۶۲	اشنویه.....
۱۶۳	جزیره.....
۱۶۴	دیار ربیعہ.....
۱۶۴	موصل.....
۱۷۵	هکاری.....
۱۷۷	نصیبین.....
۱۸۰	رأس العین (=سرکانی).....
۱۸۲	اربل (=هولیر).....
۱۹۴	سنجار (=شنگال).....
۱۹۶	جزیره ابن عمر.....
۲۰۱	دیار بکر.....
۲۰۲	آمد.....
۲۰۸	میافارقین.....
۲۱۰	ماردین.....

۲۱۱.....	اخلاط و منازگرد
۲۱۴.....	حصن گیفا (= شرنابخ)
۲۱۶.....	دیوار مضر
۲۱۶.....	رقه
۲۱۹.....	حران
۲۲۶.....	دیگر مناطق
۲۳۰.....	نتیجه گیری فصل ۳
۲۳۱.....	فصل ۴: بررسی نقش اندیشمندان کردستان در تحول ادب عربی
۲۳۱.....	درآه
۲۳۲.....	۱- عصر سملوکی (= مغولی و تیموری/ ۶۵۶-۹۲۲ ه.ق)
۲۳۲.....	دورنمای سیاسی ادبی
۲۳۳.....	کردستان و حکومت سول
۲۳۵.....	ادیبان کرد و ادب عربی در ایران
۲۳۵.....	شعر عربی
۲۴۰.....	نثر تازی
۲۴۰.....	نثر فنی
۲۴۱.....	نثر علمی
۲۴۹.....	۲- عصر عثمانی (= صفویه، افشاریه و زندیه/ ۹۰۶-۱۱۰۰ ه.ق)
۲۵۰.....	اوضاع سیاسی، اجتماعی کردستان در این دوره
۲۵۲.....	جایگاه زبان و ادب عربی در کردستان
۲۵۵.....	اهمیت مساجد و حجره های علمی
۲۵۶.....	خانندان های علمی و ادبی
۲۵۶.....	مردوخی
۲۵۸.....	برزنجی

- نقشبندی..... ۲۵۸
- پیرخضر شاهویی..... ۲۵۹
- نقش ادیبان کرد در تحولات ادبی این دوران..... ۲۵۹
- سرایندگان منظومه‌های صرفی و نحوی، بلاغی و لغوی..... ۲۶۰
- دیگر ادیبان کردستانی..... ۲۷۳
- ۳- عصه معاصر (= قاجاریه و پهلوی/۱۲۰۹- تاکنون)..... ۲۸۳
- تحولات زبان و ادب عربی در کردستان..... ۲۸۴
- بررسی نقش مدارس در پیشبرد علوم عربی این دوران..... ۲۸۵
- حوزه علمی ادبی در..... ۲۸۸
- ادیبان نقش آفرین کردستان ادب عربی این دوران..... ۲۹۰
- علامه مدرّس (۱۳۰۳- ۱۳۰۴ ه. ق)..... ۲۹۱
- دیگر کسان..... ۲۹۶
- ملا علی قزلبچی (۱۲۲۵- ۱۳۰۵ ه. ق)..... ۲۹۶
- معدومی تاوگوزی (۱۲۲۱- ۱۳۰۰ ه. ق)..... ۲۹۷
- ملا احمد نودشی (۱۲۲۸- ۱۳۰۲ ه. ق)..... ۲۹۸
- ملا قاسم پاوه‌یی معاذی (۱۲۳۸- ۱۳۰۳ ه. ق)..... ۳۰۰
- مفتی زهاوی (۱۲۰۸- ۱۳۰۸ ه. ق)..... ۳۰۲
- ملا حامد بیسارانی (۱۲۲۳- ۱۳۱۲ ه. ق)..... ۳۰۴
- عبد الحمید عرفان سنندجی (۱۲۷۳- ۱۳۳۴ ه. ق)..... ۳۰۵
- شیخ سلیم تخته‌ای سنندجی (۱۲۷۴- ۱۳۳۷ ه. ق)..... ۳۰۶
- شیخ حبیب الله کاشتری (۱۲۸۷- ۱۳۶۰ ه. ق)..... ۳۰۸
- ملا محمد مهری برهان الاسلام (۱۳۰۶- ۱۳۷۶ ه. ق)..... ۳۰۹
- محمد باقر بالکی مریوانی (۱۳۱۶- ۱۳۹۲ ه. ق)..... ۳۱۰
- آیه الله مردوخ سنندجی (۱۲۹۸- ۱۳۹۵ ه. ق)..... ۳۱۱

۳۱۲.....	بدیع الزمانی مهی سندی (۱۳۲۲-۱۳۹۷ه.ق.)
۳۱۵.....	بابا مردوخ روحانی (۱۳۴۲-۱۴۰۹ه.ق.)
۳۱۶.....	علامه حاج ماموستا ملا زاهد پاره‌ای (۱۳۲۴-۱۴۱۳ه.ق.)
۳۱۸.....	علامه ملا محمد امین کلاشی جوانرودی (۱۳۴۰-۱۴۲۲ه.ق.)
۳۱۹.....	علامه ملا عبدالمجید موحدی (۱۳۲۲-۱۴۲۹ه.ق.)
۳۲۱.....	شیخ محمد سعید نقشبندی (ت ۱۳۴۹ه.ق.)
۳۲۳.....	نتیجه‌گیری فصل ۴
۳۲۵.....	فصل ۵: بررسی نقش بانوان کرد در تحولات زبان و ادب عربی
۳۲۵.....	درآمد
۳۲۵.....	اوضاع اجتماعی و فرهنگی زنان در کردستان
۳۲۶.....	زن کرد و زبان ادب عربی
۳۲۷.....	زنان محدثه و دانشمند
۳۲۸.....	قرن دوم
۳۲۸.....	قرن چهارم
۳۲۹.....	قرن ششم
۳۳۰.....	قرن هفتم
۳۳۱.....	قرن هشتم
۳۳۳.....	قرن نهم
۳۳۵.....	قرن سیزدهم
۳۳۵.....	قرن چهاردهم
۳۳۸.....	امرای زن ایوبی
۳۴۳.....	نتیجه‌گیری فصل ۵
۳۴۵.....	نتیجه‌گیری کلی
۳۵۱.....	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

زبان عربی که با ظهور اسلام و نزول قرآن کریم از صورت یک زبان قومی و محلی خارج و به زبان فرهنگ و تمدن اسلامی تبدیل شده بود، از اواخر قرن اول هجری مرزهای جزیره العرب را درنوردید و تا سواحل مدیترانه، آسیای صغیر، ایران و ماوراءالنهر گسترش یافت. به موازات این گسترش، ملیت‌های مختلف مسلمان اعم از عرب، سیر، ب به فرهنگ و زبان این دین‌رهای بخش خدمت‌ها نمودند. در همین راستا که و کستان به عنوان پیکره‌ای از جامعه‌ی اسلامی، با در نظر گرفتن مقتضیات ر بستر سیاسی و دینی مناسب، در بارور کردن فرهنگ اسلامی و اعتلای زبان و ادب عربی، نقش اساسی ایفا نمودند. می‌توان گفت اوایل قرن دوم هجری سرآغاز درخشان - است علمای و ادبای فرهیخته‌ی کرد در زمینه‌ی زبان و ادب عربی و فرهنگ اسلامی است. اما اوج این خدمات در دوره‌ی عباسی‌ها با کاهش تبعیضات نژادی و عمومی یافتن سواد و علم آموزی بوده است. در دوره‌ی پس از عباسی، زبان و ادبیات عرب به رسم خمول و سستی که دامنگیرش شده بود، در میان کردها همچنان پر توان به حیات علمی و ادبی خود ادامه داد.

با نگاهی اجمالی به آثار برجای مانده از علمای کرد، نقش برجسته‌ی آنان در خدمت به زبان عربی و فرهنگ اسلامی نمایان می‌شود. شاهد این ادعا وجود محدثان، مفسران، متکلمان، عارفان، عالمان و ادیبان کردتبار در طی دوره‌های مختلف تاریخی اسلامی است. دینوری‌ها، ابن‌اثیرها، جزری‌ها، آمدی‌ها،

اربلی‌ها، شهرزوی‌ها، فارقی‌ها و صدها شخصیت اثر بخش دیگر در خدمت به فرهنگ اصیل اسلامی و اعتلای زبان و ادب عربی، تنها بخش اندکی از بزرگ مردانی است که این سرزمین سنگلاخی با صخره‌ها و کوه‌های سترگ، به خود دیده است. هر چند به واسطه‌ی موانع و دلایل بسیار، به جز عده‌ی معدودی از علما و ادیان کردتبار که در میان عرب‌ها زیسته‌اند و حتی در برخی از کتب تاریخی آن عده را نیز عرب معرفی نموده‌اند، نام و آثار تعداد زیادی از علماء و ادبای کرد ضبط و شناخته نشده است. از جمله‌ی آن موانع و دلایل یکی این است که «علمای مواضع و منخلص کردتبار نمی‌خواستند خدمات خود را علنی نمایند و به این معتقد بودند که خارج از زحمات آنها آگاه است. اعتماد آنان به خدا و اخلاصشان در دین به اندازه‌ای بود که حتی در آخر کتب یا رسالات و یا خدمات ارائه شده در راه دین نام خود را نمی‌نوشتند. دیگر این که بیشتر آنها در محل‌هایی ساکن بودند که از چاپ و انتشار عزم خالی و از شهرها و نقاط متمدن و مرفعی دور بودند و یا ثروت کافی برای چاپ و نوشتنهای ارزشمندی که نفع اسلام را در انتشار آنها می‌دانستند، نداشتند.»^۱ از دیگر عوامل وجود برخی دیدگاه‌های متعصبانه‌ی «پان عربیستی»^۲ است که در دوره‌هایی از تاریخ حاکم بوده و تا حدود زیادی اجازه‌ی بروز و نمود را به کردها نمی‌داده است. به همین دلایل و عوامل متعدد دیگر، شرح احوال و آثار و خدمات کردها، جز عده‌ی کمی که به کشورهای عربی مهاجرت کرده و مدتی در آن جا باقی مانده‌اند، مکتوم و ناگفته مانده است.

لذا نگارنده ضروری دانست به منظور شناساندن و تبیین جایگاه حقیقی کردها در خدمت به زبان و ادب عربی، بخشی از فعالیت‌های اندیشمندان کرد را در

۱- مقدمه کتاب علماء ما فی خدمه العلم والدین.

۲- پان عربیسم حرکتیست که برای اتحاد نژاد عرب‌ها فارغ از باورهای دینی آنان تلاش می‌کند و شبیه پان ترکیسم و پان ژرمنیسم است که برای اتحاد بر پایه برتری نژادی فارغ از باورهای دینی آنان تلاش می‌کند.

زمینه‌ی علوم عربی و ادبی، با ارائه‌ی نمونه‌های واضح و عینی بررسی و مورد مذاقه قرار گیرد. اما آنچه ضرورت تبیین این امر را بیشتر می‌کند یکی اهمال و سکوتی است که در آثار پیشینیان در این باره وجود دارد و دیگری برخی دیدگاه‌های بدبینانه در مورد چگونگی مسلمان شدن کردهاست که چنین القا می‌کند که کردها به خواست خود مسلمان نشده‌اند و توجه آنها به زبان و ادبیات عربی حاصل پروژه‌ی تعریب اجباری است که توسط حکام عرب صورت گرفته است. از طرف دیگر این مهم، با تقویت غنای فرهنگی ایران به عنوان کشوری با ساختاری موزاییکی که کرد، بخشی از پیکره‌ی آن هستند، و نیز به آگاهی نسل جدید کرد از پیشینه‌ی تاریخی و هویت فرهنگی خود کمک خواهد کرد. چه آن که تسلط اندیشه‌ی ملی‌گرایی در قرن‌های اخیر بر افکار جوانان این مرز و بوم، منجر به فراموشی و گاه انکار نقش مؤثر پادشاهان ایران در رشد و ترقی اسلام شده است.

این نوشتار - که در پنج فصل تشکیل شده است - بر آن است براساس آثار منظوم و منثوری برجای مانده از پادشاهان، ادیبان کردستانی، سیر تحول زبان و ادبیات عربی در کردستان را از آثار تا به امروز مورد تحلیل و بررسی قرار دهد و تصویری روشن از جایگاه کردها در ادبیات عرب ارائه نماید.

در فصل اول پراکندگی جغرافیایی کردستان پیش از عصر تاریخی و حیات ادبی کردها مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوم با تحلیل پراکندگی ارتباط کردها و عرب‌ها، راه‌های نفوذ ادبیات عرب به کردستان مورد مطالعه قرار گرفته است. در فصل سوم با معرفی کانون‌های علمی و فرهنگی کردستان در عصر عباسیان، نقش ادیبان کرد در اعتلای زبان و ادبیات عرب بررسی و مورد مذاقه و تحلیل قرار گرفته است. در فصل چهارم که دوره‌ی بعد از عباسی‌ها است و خود به سه بخش تقسیم شده است. ابتدا سهم ادیبان کردتبار در تحولات دوره‌ی عثمانی مشخص شده و در بخش دوم و سوم آن که از دوران صفویه شروع و تا زمان حاضر را شامل می‌شود، به دلیل جدایی بخش‌هایی از مناطق کردستان از سرزمین ایران، صرفاً به

جایگاه ادبی ادیبان کردستان ایران و افرادی که در پیشرفت زبان عربی در کردستان ایران سهم بوده‌اند پرداخته شده است. در فصل پنجم نیز به فعالیت‌های ادبی، فرهنگی و عمرانی بانوان کرد به عنوان عضوی از نقش آفرینان عرصه‌ی تحولات ادب عربی در کردستان هر چند به طور مختصر اشاره شده است. در پایان نیز نتیجه‌گیری کلی از کل رساله به عمل آمده است.

این اثر که رساله‌ی دکتری مولف می‌باشد با اندک تغییراتی به زیور طبع آراسته شده و در جلدی علمی و فرهنگی کشور عرضه می‌گردد. صاحب قلم به رغم تمام دشواری‌ها، به دیده‌ی کمال به این اثر نمی‌نگرد و با دیده‌ی منت منتظر پیشنهادات و انتقادات هر دلسوزی خواهد بود و خدا را بسی شاکر و سپاسگزار است که گامی هرچند ناچیز در خدمت به مردم مسلمان گُرد برداشته است.

اللهم وفقنا لما تحب وترضی

شعله ظهیری

Sho1352zah1718@yahoo.com